

Kül Tegin

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 22 января, 2025
Kül Tegin

KÜL TEGIN

Göktürk galkynylarynyň serdary İlteriş Gutlug kagan aradan çykan wagtynda biri sekiz, biri ýedi ýaşly iki sany çagasy yzynda galypdy. Olardan birinjisi soňra Bilge Kagan adyny alan Mergendi, beýlekisi bolsa milletimiziň nusgalyk gahrymanlarynyň biri Kültegindir.

Kakalarynyň Hakyň rehmetine gowuşmagyndan soň, olar heniz kiçi bolansoň tagta İlterişiniň dogany Kapagan kagan geçdi. Kapaganyň döwri göktürk(men)leriň iň gülläp ösen zamanasy boldy. Kapagan yzly-yzyna ýörişler geçirip, agasy İlterişiniň gidip bilmedik ýerindäki türki kowumlary öz agalygy astyna alýar we Hytaýy türk(men) göçlerinden ýaňa özlerini dürsäp bilmey ýaly ýagdaýa getiripdi. İlterişiniň iki merdana ogly bu ýörişleriň netijesinde halkyna we agalaryna uly-uly hyzmatlar etdiler.

Türki kowumlaryň agzyny birikdirip, olara şan-şöhratly ýeňişleri gazandyran Kapagan ömrüniň soňky ýyllarynda ýerliksiz permanlary bilen halkyň gözünden düşüp başlaýar. Şol sebäpli käbir uruglar oňa garşıy aýaga galyp başlayar we ýaňy bir supraň başyna jemlenen türki kowumlaryň dagama howpy abanýar. Kapagan bu eden etmişleriniň netijesini agyr ödeýär, ony duzaga düşürip öldürüýärler. Bu pajygaly ölüm onuň halka eden adalatsyzlyklaryna berilen adalatly jezady. Şuňuň ýaly gapma-garşylykly we howply zamanada İlterişiniň ogullarynyň Türküstanyň häkimiyetini ele almagy türki kowumlaryň ullakan bähbidine boldy. Emma İlterişiniň ogullarynyň tagty eýelemegi çözgüdi wajyp bir meseläni orta goýupdy: Eýsem bir ýaş tapawutly iki dogandan haýsy biri kagan bolmalydy? Bu wajyp sowala jogap edip, iki merdana doganyň görkezen nusgalyk artykmaçlyklaryny görkezýärler. Çünkü tagt Mergeniň pikiriçe özündenem edenli hasaplaýan dogany Kültegine mynasypdy,

Külteginiň pikiriçe bolsa tagta agasy Mergen geçmelidi. İlterişiň ogullarynyň maksady kaganlygyň başyna geçmek däldi. Doganlaryň bar maksady halkyna hyzmat etmek, dagap barýan agzybirligi gaýtadan gurmakdy. Aýratynam Kültegin bu pikirleriň içinde gaýnap-joşýardy. Kagan bolmagy däl-de, kaganyň emrindäki goşunlary dolandyrmak, duşmanlary derbi-dagyn etmek, dagap barýan boýlary gaýtadan birleşdirmek isleýärdi.

Iki dogan kaganlygy biri-birine kabul etdirjek bolup kän jan edýärler. Ahyrynda Kültegin özünden bir ýaş uly dogany Mergeni tagta geçmäge razy edýär. Mergen türk(men)leriň kagany bolýar. Kültegin bolsa agasynyň emrindäki goşunlarynyň baş serkerdebaşsy...

Kültegin Mergeni kagan bolmaga razy eden wagtlary halkyň ýağdaýy juda ýaramazdy. Iki dogan kakalarynyň we agalarynyň halas edip beýge galdyran halkynyň ady ýerde galmasyn diýip gije-gündiz hars urup başlaýarlar. Olar soñky ýyllarda agzybirligini ýitiren türki kowumlary öñki durkuna getirýänçäler arman-ýadaman zähmet çekýärler. Kültegin heniz agasynyň kaganlyk döwründe ýörişlere gatnaşýardy. Şol wagtlar ol ýaňy 16 ýaşyny doldurypdy. Ol ýaşı kiçi-de bolsa, diýseň ruhubelentdi. Ol soñam arkaýynlyga ýol bermedi we özünü diňe taplady. Otuz bir ýyllap arman-ýadaman söweşlere gatnaşdy. Külteginiň duşmanlara we türki kowumlaryny agzybirligine garşı çykan käbir türki taýpalara garşı alyp baran söweşlere özbaşyna bir dessandyr. Kültegin heniz 20 ýaşyndaka jigitleriniň başyny çekip, 50 müň adamlyk goşun bilen üstüne gelen hytaýly generaly derbi-dagyn etmegi başarypdyr.

Kültegin juda köp gandöküşikli söweşleriniň birini 21 ýaşynda başyndan geçirdi. Ýekme-ýek söweşde söz bilen beýan edip bolmajak okgunly hüjümleri gözsüz batyrlyk ýerine ýetirýärdi welin, türk(men) begleri onuň görkezen gahrymançylyklaryny hiç haçan unutmadylar. Kültegin şol çaknyşykda üç gezek atyny çalyşdy. Ölen her atdan soñ ýene täzesine münüp, gaýtadan bat alyp hüjüme geçýärdi. Iň soñky münen dor bedewiniň üstünde söweşip ýörkä onuň we atynyň sowudynada ýüzdenem köp ok çümüp durdy. Tañrynyň gudratyna haýran galaýmaly, hernä ol oklaryň

birem onuň ýüzüne ýa kellesine degenokdy. Ahyrynda ol goşun söweş meýdanynda çym-pytrak edildi. Kültegin 26 ýaşyndaka gahryman kowumdaşlarymyz bolan gyrgyzlara garşy söweşdi. Gyrgyzlary boýun egdirmek üçin goşunu bilen gar bürenip ýatan Kögmen dagyny aşdy. Ganybir doganlaryna garşy ýaman elhenç söweşdi. Ak ata atlanyp hüjüme geçen Kültegin gyrgyz gerçeklerinden birini ok bilen ýere serdi, ikisini bolsa yzlyyzyna naýzadan geçirdi. Merdana gyrgyzlar garadan gaýtmaz batyr Kültegine boýun egmäge mejbür boldular.

Şol ýyl güýçli türliğüler (türkmenleriň onok boýy) garşy söweşyär. Ol bu söweş üçin Altaý dagyny aşyp, Yrtyş derýasyny geçýär. Çabga ýaly dökülen doganlary türliğilere garşy gaýduwsyzlyk bilen söweşyärler. Türgişler juda edermendiler. Emma Kültegine garşy durmak mümkünmi näme?! Olaram ahyrynda boýun egdiler.

Otuz bir yaşında garlyklara garşy söweşdi. "Alp Salçy" atly ak atynyň üstünde söweşen edermen Kültegin olary-da dyza çökerdi. Ömürboýy söweşen we elmydama-da ýeñen göktürk(men) gahrymanynyň söweşleriniň hemmesi biri-birine çalym edýär: Olaryň hemmesinde görlüp-eşdilmedik gahrymançylyklar we hemmesinde-de arzyly ýeñiş...

Külteginiň gatnaşan söweşleriniň arasynda iň uly söweşini dokuz oguzlara garşy bolan söweş iň ulusydy. Şol wagtlar dokuz oguzlar juda güýçlenipdi. Bilge kaganyň deňsiz-taýsyz dogany olary-da boýun egdirmek üçin bir ýylда baş gezek söweşe girmeli boldy. Birinji söweşde "Azman" atly atyna münüp, jigitleriniň başyny çekip är meýdanyna girdi. Yzly-yzyna alty sany oguz ýigidini naýzadan geçirdi. Tyqlar gynyndan çykyp, goşunlar ýüzbe-ýüz bolan pursatyndanam ýedinqisini gylyçdan geçirdi. Dokuz oguzlar juda ussat söweşijidiler. Emma merdana göktürk(men)leriň öňünde olaram dyza çökýär. Baş söweşiň iň gandöküşiklisi iň soňky başinqisi boldy. Dokuz oguzlar bu çaknyşykda örän gorkunç hüjümleri edip göktürk(men) goşunynyň karargähini (ştabyny) eýelemäge synanyşdylar. Eger garşylarynda Kültegin bolmadyk bolanda, geçirerdilerem... Emma Kültegin ýaly biriniň elindäki karargähi almak aňsat işmi näme?! Göktürk(men) serkerdesi bu söweşde görlüp-eşdilmedik

derejede söwəşdi. "Ögsüz" atly atyna atlanañ Kültegin dokuz oguzlaryň goşun bölümleriniň hemme ganatyny yza serpikdirip, olary derbi-dagyn etmegi başardy. Karargähe hüjüm edenlerem edermen oguz-türkmen ýigitleridi. Emma Külteginem edermenleriň edermenidi. Ol bu garpyşykda bir özi dokuz ýigidi atdan agdarypdy. Netijede karargäh göktürk(men)leriň öz elinde galdy.

Bu çaknyşyk Külteginiň iň soňky söwəşidi. Onuň ömürboýy türki kowumlaryň agzybirligi ugrunda gaýnap joşan ýüregi bu söwəşde durdy.

Göktürk(men)leriň gerçek ogly şehit düşende 47 ýaşyndady. 0tuz ýyldan gowrak wagtyny jeň meýdanlarynda geçiren türküstanly mert ýigidiň göwresini gara ýer şol ýaşda dolap alypdy.

Baş serdaryndan jyda düşen türk(men) ili agyr matama bürendi. Bilge kagan ullakan ýug (gadymy türkmenlerde jynaza ýa-da adamy ahyrky ýoluna ugratmak çäresi) dabarasyny gurnady. Hytaýdan, dürli ýurtlardan ony ahyrky ýoluna ugratmak üçin ýörite toparlar gelipdi. Ölen ölensoň, boljak iş bolansoň kim gelende näme, kim gidende näme diýsene...

Ene toprak gujagyna gysan millionlarça oglunuň ýanyna bu oglunuý-da alypdy. Kaganyň tutýan ýasynyň soňy gelmedi. Ýogsa-da kim munuň ýaly dogan üçin düýpsüz ýas ummanyna gark bolmazdy?

Külteginiň halk üçin topraga siňip giden gününden bări häzire çenli 1200 ýyldanam köp wagt geçipdir. Eýsem Gündogar Türküstan täze Kültegini ýa-da Külteginleri haçan ýetişdirerkä?!

Neždet SANJAR, türk ýazyjysy.

Terjime eden: © Has TÜRKMEN.

Taryhy şahslar